

DOI: 10.7596/taksad.v3i1.326

İbnü'l Arabî Metafiziği

Ekrem Demirli

Değ. Mustafa Kahya

İbnü'l-Arabî ve Ekberî gelenek üzerine yaptığı çalışmalarla İslâm düşüncesi alanına önemli katkıları olan Ekrem Demirli'nin *İbnü'l Arabî Metafiziği* kitabı, yazarın nazarî tasavvufun kurucusu olarak gördüğü İbnü'l-Arabî'nin metafizik düşüncesi hakkında çeşitli konularda yazdığı makalelerden oluşmaktadır. Önsözde belirtildiğine göre İbnü'l-Arabî düşüncesi üzerine yazılan makalelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan dört kitaplık bir serinin ilk kitabı olarak yayınlanan bu çalışma, yazarın İbnü'l-Arabî'nin metafizik düşüncesini anlama sürecinin bir ürünü olarak İslâm metafizik düşüncesine katkı sağlamaktadır. Farklı zamanlarda değişik dergilerde yayınlanan makalelerin yanı sıra şu ana kadar yayınlanmamış makalelerin ve tebliğlerin de kitapta bir araya getirilmiş olması, İbnü'l-Arabî geleneği araştırmacıları ve İbnü'l-Arabî düşüncesini farklı yönleriyle tanımak isteyen okurlar için kitabı önemli bir kaynak haline getirmektedir.

Kitap dört ana bölüm ve bir ek kısımdan oluşmaktadır. İbnü'l-Arabî düşüncesinin arka planı üzerine kısa bir tahlil yaparak kitabına başlayan yazar, ilk bölümde “Varlık olmak bakımından varlık Hakk'tır” ana başlığı altında İbnü'l-Arabî'nin varlık görüşünü ele almaktadır. İlk makalede, İslâm filozofları tarafından metafiziğin konusu olarak belirlenen “varlık olmak bakımından varlık” ifadesinin İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî ile birlikte Tanrı merkezli bir varlık anlayışı ile yorumlanarak “varlık olmak bakımından varlık Hakk'tır”

ilkesiyle yeni bir tasavvuf metafiziğinin nasıl oluştuğu irdelenmektedir. Bu ilke ile birlikte yeni dönemde tasavvuf düşüncesi önemli oranda bu yeni anlayış etrafında gelişmiş, metafizik düşünce bu anlayışla yeni boyutlar kazanmıştır. İkinci makale ise tasavvufta yaratılış meselesini ele almakta, ilk dönem sûfîlerinin yaratılış hakkındaki görüşleri ile birlikte İbnü'l-Arabî ve takipçilerinin yaratılış teorilerini incelemektedir. İbnü'l-Arabî ve takipçileri İslâm filozoflarının sudûr teorisini yorumlayarak onun özünü ve muhtevasını oluşturan zorunlu nedensellik ilkesini ortadan kaldırmışlar ve vesileci sudûr görüşünü benimsemişlerdir.¹ Bu yaratılış görüşü, Tanrı ile her bir varlık arasındaki doğrudan olan irtibatı ortaya koyan “vechi has” kavramını kullanarak sudûr zincirindeki her varlığın bir sonraki için teşkil ettiği nedenselliği vesileye çevirmiştir. A'yân-ı sâbite (her şeyin ilâhi ilimde sabit olan hakikati) de İbnü'l-Arabî ve takipçilerinin yaratılış düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. “Esas itibariyle yaratılış, Tanrı'nın sürekli bu a'yân-ı sâbiteye tecelli etmesinden ibarettir.”²

Birinci bölümün üçüncü makalesinde yazar özellikle İbnü'l-Arabî ile başlayan tasavvuf anlayışı ile metafizik dilindeki değişmeyi konu edinmekte ve İbnü'l-Arabî'nin düşüncesinde “imkân” kavramının “sübut” veya “yokluk ve yokluğun yokluğu” kavramları ile nasıl yorumlandığını incelemektedir. İbnü'l-Arabî mutlak anlamda yokluğu kabul etmemekte, ancak izâfî yokluk üzerine konuşabileceğimizi söylemektedir. Ona göre yokluk bir anlamda kötülük demektir ve Allah eşyayı yokluktan izhar etmekle onu kötülükten kurtarmıştır. Onun “Eşyayı yokluktan ve yokluğun yokluğundan izhar edeni tenzih ederim.” ifadesindeki “yokluğun yokluğu” ise varlık demektir.³ Buna göre bir şey paradoksal olarak hem var hem yok veya diğer bir ifadeyle “bir yönden var, bir yönden yok” olarak tanımlanmaktadır. İbnü'l-Arabî kelamcılarının “yoktan yaratma” düşüncesini farklı bir bağlama çekip “yokluk ve yokluğun yokluğu”nu imkân kavramı ile yorumlayarak bir varlık/yaratılış düşüncesi ortaya koymaktadır. Bölümün dördüncü ve beşinci makalelerinde ise vahdet-i vücud konu edilmektedir. Dördüncü makalede vahdet-i vücud düşüncesinin ortaya çıkışı, temel hususları, bu düşünceye karşı getirilen eleştiriler ele alınırken diğerinde Abdülgâni en-Nablusî'nin vahdet-i vücud anlayışı anlatılmaktadır. Bu bölümün son makalesi ise sûfîlerin âlem ve tabiat görüşlerini ele almaktadır. Sûfîlerde cansızlık diye bir kavram yoktur, onlara göre âlemde her şey canlıdır ve Allah'a işaret eden bir âyettir. Her şeyin Allah'ı tespith ediyor olması, sufîlerin

¹ Ekrem Demirli, *İbnü'l Arabî Metafiziği*, Sufi Kitap, İstanbul 2013, s.75.

² Demirli, age, s.76.

³ Demirli, age, s.92

bu anlayışının oluşmasında etkili olmuştur. İbnü'l-Arabî'nin deyişiyle “Mü'min, her şeyin tespih ettiğiinden ve her tespih edenin canlı ve akıllı olduğundan kuşku duymaz.”⁴

Yazar kitabın ikinci bölümünde “Eşyayı olduğu hal üzere bilmek ve tasavvufî yöntem” başlığı altında İbnü'l-Arabî'nin bilgi görüşünü incelemektedir. İnsanı sadece “düşünen bir canlı” olarak görmeyen İbnü'l-Arabî, akli insanı üstün yapan tek özellik olarak vasıflandırmamakta ve insanın aklın yanında hayal gücünü de kullanarak Tanrı hakkında doğru bilgiye ulaşılabileceğini vurgulamaktadır. Akıl Tanrı'yı tenzih ederek O'nu âlemden farklı bir şekilde tasavvur ederken, hayal gücü Tanrı'yı mümkün bir varlık gibi görür. İbnü'l-Arabî'ye göre insan iki gücünü de tatmin eden bir anlayışa sahip olmalıdır fakat bu anlayış da bu iki gücü aşan vahiy ile doğru bir zemine oturabilir. Bu bölümde ikinci makale İbnü'l-Arabî'de harf sembolizmini konu edinmektedir. Her şeyi ilâhi tecellilerin yansımaları ve Yaratıcı'nın kelimeleri olarak gören bir anlayışta varlıklar da birbirlerini açıklayan sembollere dönüşmektedir. İbnü'l-Arabî bu bağlamda “Harfler de bizim gibi bir alemdir.” diyerek harflerle insanlar ve diğer varlıklar arasında benzerlik kurar.⁵ Harflerin insanın nefesi ile meydana gelmesi Tanrı'nın âlemi yaratmasına benzetilmektedir. İbnü'l-Arabî'nin “söylenmemiş harfler idik” ifadesi de varlıkların ilâhi ilimdeki hakikatlerine, yani onun a'yân-ı sâbite fikrine işaret etmektedir.

Bölümün üçüncü makalesinde sûfîlerin çokça atfı yaptığı “Kendini bilen Rabbini bilir.” hadisi irdelenmekte ve bu hadisin İbnü'l-Arabî'nin “marifetullah” anlayışındaki yeri ortaya konmaktadır. İbnü'l-Arabî düşüncesinde insanın Allah'ı bilmesi veya O'na ulaşması ancak kendisini tanınması ve bilmesi ile olabilir. Burada “bilgiye ve hakikate ulaşma yöntemi ve aracı” olarak insanı gören bu anlayış, aynı zamanda insanın kendini bilmesinin de ancak Tanrı merkezli bir varlık anlayışı ile olabileceğini söylemektedir. Dördüncü makale Mutlak Hakikat'i tam gören ve tam ifade eden bir insan olarak Hz. Peygamber'in “sıdk” vasfını ele almaktadır. Hz. Peygamber'in sadık olması, onun Allah, insan ve âlem hakkındaki bilgisinde tam ve eksiksiz bilgi sahibi olması demektir.⁶ Sûfîlerin “hakka'l-yakîn” dedikleri de işte bu anlamda eşyanın hakikatini olduğu hal üzere görmektir. İnsan “sıdk” ile vasıflandığı zaman eşyanın hakikatlerini bilebilir ve Mutlak Hakikat'e ulaşabilir çünkü bu, sadece Hz. Peygamber'e mahsus bir ayrıcalık değildir. Bölümün son makalesinde ise İbnü'l-Arabî'nin “ilâh-ı mu'tekad” düşüncesi mütalaa edilmekte ve Mesnevî'deki bazı ifadeler üzerinden yorumlanmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin “Kulun kendi düşüncesiyle veya taklit ederek kalbinde

⁴ Demirli, age, s.139.

⁵ Demirli, age, s.167.

⁶ Demirli, age, s.197.

yarattığı Hak” olarak tanımladığı “inanılan ilah” kavramı insanların bilgi araçlarının eksik ve sınırlılığı olduğu kadar Mutlak’ın kuşatılamaz ve nâ-mütenahiliğini de göstermektedir. Mesnevî’de anlatılan hikayede, karanlık bir odada fili duyularıyla tanımaya çalışan insanların kimisi onu uzun bir boru, kimisi bir ayak, kimisi de başka bir organ olarak tanımlamaktadır. Sonuç olarak herbiri onu kısmen tanımlasa da tamamen ve doğru bir şekilde tanımlayamamaktadır. İlâh-ı mu’tekad da bu duruma benzemektedir. İbnü’l-Arabî herkesin kendi inancında bir ilahı olduğunu kabul etmekle birlikte, Şeriat’in bildirdiği İlah/ilâh-ı meşrû’ya ibadet etmenin gerektiğini de söylemiş, ilâh-ı mu’tekadın yegâne ilah sureti olarak görülmemesini vurgulamıştır.

Kitabın üçüncü bölümü “İbnü’l-Arabî’de insan meselesi”ne ayrılmıştır. Bu bölümde, “Allah’a delil insandır” başlığı altında İbnü’l-Arabî’nin insan düşüncesi irdelenmektedir. İlk olarak İbnü’l-Arabî ve takipçilerinde Hakikat-ı Muhammediye düşüncesi ele alınmıştır. İbnü’l-Arabî’ye göre varlık tecellisinin ilk ulaştığı hakikat, Hakikat-ı Muhammediye’dir ve bu hakikat bütün insanlığın hakikati olmakla birlikte bütün varlıkların var olma nedenidir. Buna göre her şey bir anlamda Hakikat-ı Muhammediye vesilesiyle var olmuştur. Bölümde ikinci olarak “İbnü’l-Arabî” ve hâdis varlık olarak insanı inceleyen yazar, sûfîlerin bu terimle ne demek istediklerini irdelemeye çalışmıştır. Bunu yaparken İbnü’l-Arabî’nin fikirlerine atıf yaptığı gibi ilk dönem sûfîlerin görüşlerine de değinmiştir. Sûfîlere göre insanın her vakitte bir yükümlülüğü vardır ve bu, geçmişe dönerek pişmanlık duymak ve geleceğe bakıp imkanları harcamak yerine vaktini en doğru işle değerlendirmek demektir.⁷ Vaktin oğlu olmakla zaman içinde var olmanın farkına varan insanoğlu, zamanı aşarak ezelîliğe ulaşmak istemektedir. İbnü’l-Arabî ve takipçilerinin sistemleştirdiği yeni tasavvuf anlayışı zamandaki ile zaman ötesi arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Zira belirli bir zaman ve mekanda yaşayan insan ezelîliğe arzu duymaktadır. Bu arzuya ulaşmak ise ancak zamanı salih amelle mamur kılarak gerçekleştirilebilir. Üçüncü makalede ise İbnü’l-Arabî’de “kadın” düşüncesi ele alınmaktadır. Kadını mükelleflik açısından erkek ile aynı hükümlere (istisna durumlar hariç) tâbi gören İbnü’l-Arabî, kadını toplumsal hayatın dışına itecek bir anlayışa şiddetle karşı çıkmaktadır. Yine o, cinsellikten uzak bir şekilde gelişen ilk dönem sûfîlerin zühd anlayışına da eleştiriler getirmektedir. Kadının mükellefiyeti yanında ona metafizik alanda da yer veren İbnü’l-Arabî, kadının her ne kadar erkekten yaratılmış olması dolayısıyla münfail olsa da mutlak hakikate erebileceğini söylemektedir. Bölümün dördüncü makalesinde yazar tasavvufta insan sevgisinin kaynağını İbnü’l-Arabî’nin düşüncesindeki insan ile ilgili

⁷ Demirli, age, s.255.

kavramlarla ele almaktadır. Onun “varlığın yaratılış sebebi” olarak gördüğü insan hakkında kullandığı kavramlardan en önemlileri şunlardır: Eşref-i mahlukât, aynanın cilası, kevn-i câmi ve insânü'l-ayn (göz bebeği). Tüm bu kavramların altında onun “insanın Tanrı'nın suretine göre yaratıldığı” düşüncesi vardır. Bu bölümde son olarak yazar, İbnü'l-Arabî'nin insân-ı kâmil düşüncesini ele almaktadır. Ona göre insân-ı kâmil âlemin varlığının sebebi ve koruyucusudur, o da hakiki mânada Hz. Peygamber'dir. Onun varisleri olan veliler de Hz. Peygamber'in yolundan giderek ve Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanarak insân-ı kâmil mertebesine ererler.

Kitabın dördüncü bölümü ise “Bir İbadet Metafiziğine Doğru” başlığı altında genel makalelerden oluşmaktadır. Makalelerin ilk ikisi oruç ve hac ibadetlerinin İbnü'l-Arabî metafiziğinde nasıl anlamlandırıldığına değinmektedir. İnsanın sürekli bir eylem içinde meşakkatli ibadetlerle Tanrı'ya yaklaşmaya çalışmasına karşın, oruç “bir şey yapmayarak” insanın Tanrı'ya yaklaşmasını sağlar. Burada oruç ile metafizik düşüncedeki eylemsizlik prensibi ve seyr-i sülûkta son aşamada her şeyin terk edilmesi ile ulaşılan eylemsizlik hedefi arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Hac yolculuğunu konu eden makalede ise yolculuğun sûfîlerin düşüncesindeki anlamı irdelenmektedir. “Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz. Peki şimdi neredeyiz?” sorusuna “Allah'tan geldik, Allah'a gidiyoruz ve şimdi de Allah'ın bir ismindeyiz.” şeklinde cevap veren İbnü'l-Arabî'ye göre insan sürekli bir yolcu olarak başı ve sonu olmayan bir dairede hayatını sürdürmektedir. Bu yolculukta esas olan ise, Tanrı'ya yapılan yolculukla beraber insanın kendine yaptığı yolculuğun da insanı kendinden alarak yerine yeni “kendi”sini koyabilmesidir. Üçüncü makale İbnü'l-Arabî'nin “sema” düşüncesini ele almaktadır. İbnü'l-Arabî bazı meclislerde sema ve devran etmek hakkında eleştiriler getirse de o, sema'yı her yerde ve durumda Hakk'ı duymak ve görmek olarak anlamış ve bu anlamda sema'ya karşı çıkmamıştır. Ardından “İslâm'ın Çevre Anlayışının Ana Meselesi Olarak ‘Fitratı korumak’” başlığı altındaki makalede, İslâm'ın fitrat dini olduğu, yaratılıştan gelenin iyi olduğu, âlemin de olabilecek âlemlerin en mükemmeli olduğu fikri, selim fitrat yanında aklın ve mizacın sahih ve sağlıklı olması gerektiği, insanın davranışlarındaki itidal ilkesinin önemi gibi hususlar zikredilerek insan-tabiat ilişkisi ele alınmaktadır. Beşinci makalede ise İbnü'l-Arabî düşüncesinde rüyanın anlamı ve âlemin tabir edilmesi gereken bir rüya olması fikri işlenmektedir. Ona göre rüyanın tabiri insanın bilme eylemiyle gerçekleşir; insan bilgi süreciyle ya uyuduğunun farkına varır ya da uykusundan uyanarak rüyasını tabir eder.⁸ Bu bölümdeki son iki yazıda ise sırasıyla İbnü'l-Arabî'nin *Fususul-Hikem*'i ve

⁸ Demirli, age, s.340.

Muhammed b. Fazlullah el-Burhanpurî'nin *et-Tuhfetü'l-mürsele ile'n-nebiyyi'l-mürsele*'si tanıtılmaktadır. Kitabın en sonundaki ek bölümünde ise, yazarın ikinci bölüme aldığı “Kendini Bilen Rabbini Bilir” makalesi ile ilk bölümdeki “Metafizikte Dilin Değişmesi Hakkında Bir Değerlendirme: ‘İmkân’ Kavramının Yorumu olarak Sübût veya ‘Yokluk ve Yokluğun Yokluğu’” makalesinin İngilizce tercümeleri bulunmaktadır.

Kitapta İbnü'l-Arabî'nin metafizik anlayışı, onun varlık, bilgi ve insan düşüncesi çerçevesinde gayet anlaşılır bir şekilde verilmektedir. Bazı konuların değişik makalelerde farklı vesilelerle işlenmesi her ne kadar tekrar gibi görünse de, bunlar okuyucunun ele alınan konuları daha iyi anlamasını, aynı zamanda farklı konular arasında irtibat kurarak İbnü'l-Arabî'nin metafizik düşünce yapısını daha net görmesini sağlamaktadır. Yazarın konular üzerindeki bilgi birikimi ve tecrübesine dayanarak yaptığı yorumlar da okuyuculara İbnü'l-Arabî'nin metafizik düşüncesini anlamak için önemli yollar açmaktadır. Kitapta tüm olumlu yanların yanında bazı eksik yanların olduğunu da söylemek gerekir. Dördüncü bölümde yazar hem İbnü'l-Arabî metafizik düşüncesi ile ilgili genel makaleleri bu bölüme almış hem de bölüm için “Bir İbadet Metafiziğine Doğru” başlığını seçmiştir. Başlıkla ilgili olan ise sadece ilk üç makaledir. Yazar, ibadet metafiziği ile alakalı kitaba alınan makalelerin yeterli olmadığını önsözde belirtse de bu makaleleri farklı bir bölüm altında toplayıp son bölümü bir başlık vermeden genel makalelere ayırsaydı daha uygun olabilirdi. Ayrıca kitapta bazı makalelerin bibliyografyaları verilirken çoğunda kaynakça kısmı verilmemiştir. Bu noktada da kitapta bir standardın sağlanması iyi olurdu. Sonuç olarak kitabın İbnü'l-Arabî düşüncesi araştırmalarına yaptığı büyük katkının yanında saydığımız bu yönler küçük birer eksik olarak kalmaktadır. İbnü'l-Arabî kitaplığında önemli bir boşluğu dolduran Ekrem Demirli'nin *İbnü'l Arabî Metafiziği* kitabını ilgililere kesinlikle tavsiye ederiz.

Kaynakça

Demirli, Ekrem (2013). *İbnü'l Arabî Metafiziği*, İstanbul: Sufi Kitap.